O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM
VAZIRLIGI
SAMARAQAND DAVLAT
UNIVERSITETI

Ro‘yxatga olindi:
№ 60230100 – 2.04
2021- yil 28 - avgust

“TASDIQLAYMAN”
SamDU rektori:
_____ R.I.Xalmuradov
2021 - yil “28” avgust

Tanlov fan: Lingvogeografiya
FAN DASTURI

Bilim sohasi:	200000 – Gumanitar soha
Ta’lim sohasi:	230000- Gumanitar fanlar
Ta’lim yo‘nalishi:	60230100 – Filologiya va tillarni o‘qitish: o‘zbek tili

Fan dasturi SamDU O‘zbek tilshunosligi kafedrasining 2021-yil 7-may dagi 15-son yig‘ilishida muhokamadan o‘tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri: **dots. Sh.Mahmadiyev**

Fan dasturi Filologiya fakulteti o‘quv-uslubiy kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2021-yil 22-may dagi 8 sonli bayonnoma).

Fakultet o‘quv-uslubiy kengash raisi: **dots. Sh.Mahmadiyev**

Fan dasturi Filologiya fakulteti Ilmiy kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2021-yil 26-may dagi 8- sonli bayonnoma).

Fakultet ilmiy kengash raisi **prof. A.Pardayev**

Kelishildi:
SamDU o‘quv ishlari bo‘yicha propektor **prof. A.Soleyev**

Fan/modul kodi *LT4006*	O‘quv yili 2024-2025	Semestr 8	ECTS – Kreditlar 6
Fan/modul turi	**Ta’lim tili** O‘zbek		**Haftadagi dars soatlari**

1.	Fan nomi	Auditoriya mashg‘ulotlari (soat)	Mustaqil ta’lim (soat)	Mustaqil ta’lim (soat)
	Tanlov fan:Lingvogeografiya	105	75	

2. **I. Fanning mazmuni**

Tanlov fan: “Lingvogeografiya” fanini o‘qitishdan maqsad – talabalarga “Lingvogeografiya” fanining asosiy tushunchalari va uning nazariy hamda amaliy asoslari, shuningdek, ham nazariy, ham amaliy muammolari haqida tushuncha berish va zarur sharoitlarda ulardan amalda foydalanish malakasini shakllantirish. Olingan bilimlar yordamida shevaga oid xarita ma’lumotlarini tahlil qilishning zaruriy ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishdan iborat.

Fanning asosiy vazifalari: Lingvogeografiya fani bo‘yicha bakalavr talaba tilshunoslikning fan sifatidagi xususiyatlari, til, lahja va shevalarning hududiy tarqalishi, ularga xos sifatlar, tasnifi, fonetik, leksik hamda grammatik o‘ziga xosliklari, turli dialektlarga oid bir yoki bir necha tillarning hududiy bo‘linishlari va tarqalish yo‘llari haqida tasavvurga ega bo‘lishi ko‘zda tutiladi.

II. Asosiy nazariy qism (ma’ruza mashg‘ulotlari)

«Tanlov fan: Lingvogeografiya » tanlov fani tarkibiga quyidagilar kiradi:

1-mavzu. Kirish. “Lingvogeografiya” fanining maqsad va vazifalari.

Kirish. Fanning kelib chiqish tarixi va nazariy mashg‘ulotlari mazmuni. Areal lingvistika haqida umumiy ma'lumot. Lingvogeografiyaning shakllanishi va uning o‘rganilish tarixi. Fanning asosiy muammolari hamda hozirgi holati. Uning o‘zbek tilshunosligida tutgan o‘rni. “Lingvogeografiya” fanining o‘rganish obyekti, maqsadi va vazifalari.

2-mavzu. “Lingvogeografiya”ning fan sifatida shakllanishi va o‘rganilishi.

Lingvogeografiyaning shakllanishi. Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘at-it turk” asarida turkiy tillarning so‘z boyligi, taraqqiyoti va tarqalish ko‘lamining ifodalanishi. A. Navoiy va Z. M. Bobur asarlarida areal lingvistika masalalari.

3-mavzu. "Lingvogeografiya"ning fan sifatida Rossiya va Yevropada o'rganilishi.

Yevropa hamda rus tilshunosligida areal lingvistika masalalarining o'rganilishi. Yevropa hamda rus olimlarining areal tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlari. Yevropa va rus olimlarining areal tilshunoslik taraqqiyotidagi o'rni.

4-mavzu. "Lingvogeografiya"ning metodologik va metodik asoslari xususida.

Lingvogeografiyaning metodologik va metodik asoslari xususidaи talqinlari. Bir til yoki o'zaro qo'shni shevalarga mansub lahjalardagi fonetik, leksik va grammatik hodisalari va ularning taqsimlanishi. Ikki qo'shni lahjalar va tillar orasidagi chegara va ularning kengayish xususiyatlari. O'zbek va qozoq, o'zbek va turkman, o'zbek va qirg'iz, o'zbek va tatar tillari orasidagi munosabatlar. Asta-sekinlik bilan rivojlanuvchi til davomiyligi tamoyilini aniqlash va tahlil qilish.

5-mavzu. "Lingvogeografiya"ning nazariy va metodologik muammolari talqini.

Lingvogeografiyada sheva, lahja va tilning hududiy tarqalishi. Izoglos (dialektologik xaritada ma'lum bir tilda so'zlashuvchi hududlar chegarasi), uning tarqalishi va tasnifi. Tilning paydo bo'lishi, uning hududiy tarqalishi, unga sabab bo'lgan iqtisodiy, siyosiy, etnografik va madaniy omillar. Hududiy yaqin bo'lgan tillar, sheva va dialektlarning o'zaro munosabati va ularning ta'siri tavsifi.

6-mavzu. "Lingvogeografiya" fanining xalq tarixi bilan munosabati

"Lingvogeografiya" fanining nazariy va metodologik muammolarining xalq tarixi, til tarixi, xalq og'zaki ijodiyoti, joy nomlari, antroponimlar, etnografiya va nomshunoslik sohalari masalalari bilan kesishuvi; matbuotda orfografiya, atamashunoslik masalalarining yoritilishi.

7-mavzu. Areal lingvistikaning etnolingvistika, sotsiolingvistika va tipologiya bilan bog'liqligi.

Madaniy va tarixiy maydon tushunchasi va uning taqsimlanish tamoyillari. Lingvistik geografiya. O'zbekistonda lingvistik geografiyaning shakllanishi va taraqqiyotini o'rganish.

8-mavzu. "Lingvogeografiya"ning tadqiqot olib borish usullari.

Sheva, lahja va tillarning hududiy tarqalishini ekspeditsiya tashkil etish yo'li bilan o'rganish. Hududiy yaqin tillardagi o'zaro ta'sir doirasi mavjud o'tish zonalari, ya'ni vibratsion zonalarning hosil bo'lishi va lingvistik noturg'unlikning kelib chiqish sabablarini lingvistik jihatlardan tahlil qilish. Tarixiy, tasviriy, qiyosiy tadqiqotlar olib borish natijasida to'plangan ilmiy materiallarni hujjatlashtirish va xaritalashtirish metodikasi.

9-mavzu. Sheva, lahja va til(lar) taraqqiyotining hududiy, ijtimoiy munosabatlari.

Sheva, lahja va til(lar) taraqqiyotining hududiy, ijtimoiy munosabatlar va ularning hududiy kengayishi to'g'risida. Geografik chegaradosh sheva, lahja va tillar. Lingvogeografiyaning etnolingvistika, etnografiya, sotsiolingvistika va tipologiya bilan bog'liqligi.

10-mavzu. Izoglos termini tavsifi ва tahlili.

Izoglos (dialektologik xaritada ma'lum bir tilda so'zlashuvchi hududlar chegarasi) haqida umumiy tushuncha. Uning tasnifi talqini. Madaniy va tarixiy maydon tushunchasi va uning taqsimlanish tamoyillari.

11-mavzu. Tillarning o'zaro ta'siri va o'tish zonalari hududining hosil bo'lishi.

Bir-biriga geografik jihatdan yaqin bo'lgan tillar chegarasi, ularning o'ziga xos xususiyatlari. O'tish maydonlarining hosil bo'lishi va ularning mustaqil tillarga bo'lgan ta'sir doirasi. Sheva, lahja va tillarning o'zaro ta'sir xususiyatlarining lingvogeografik tavsifi. O'tish zonalari hududining hosil bo'lish tamoyillari talqini

12-mavzu. Ikki til o'tish zonalaridagi o'zgarishlar.

Tillarning o'tish zonalari. Bu o'tish zonalarining ikki til ta'sir doirasidagi fonetik va leksik, morfologik va sintaktik o'zgarishlar. Tebranish hududidagi tillarning fonetik belgilari.

13-mavzu. Tillardagi undosh fonemalar va fonetik hodisalar talqini.

Tillardagi undosh fonemalar va fonetik hodisalar talqini. O'zaro ta'sir doirasidagi tillarning farq qiladigan ba'zi xarakterli lug'aviy xususiyatlari. Ikki til o'tish zonalarida antonim, omonim, sinonim, ko'p ma'noli, eskirgan, tarixiy so'zlar va neologizmlarning o'ziga xosligi.

14-mavzu. Ikki til o'tish zonalaridagi fonetik o'zgarishlarni matn va xaritalarda ifodalash

Tillarning o'tish zonalari. Tebranish hududidagi tillarning fonetik belgilari. Undosh fonemalar va fonetik hodisalar talqini. O'zaro ta'sir doirasidagi tillarning farq qiladigan ba'zi xarakterli lug'aviy xususiyatlari.

15-mavzu. Ikki til o'tish zonalaridagi morfologik o'zgarishlarni matn va xaritalarda ifodalash

Tillarning o'tish zonalari. Tebranish hududidagi tillarning morfologik belgilari. O'zaro ta'sir doirasidagi tillarning farq qiladigan ba'zi xarakterli lug'aviy xususiyatlari. (antonim, omonim, sinonim, ko'p ma'noli, eskirgan, tarixiy so'zlar va neologizmlar, dialektal frazeologiya). So'z turkumlari va ularga xos xususiyatlar tavsifi. Sintaksis. Ikki til o'tish zonalarida dialektal sintaksis

masalalari. Dialektal sintaksisda so‘z birikmasi va gaplardagi o‘ziga xosliklar.

16-mavzu. Ikki til o‘tish zonalaridagi sintaktik o‘zgarishlarni matn va xaritalarda berishni talqin etish

Tillarning o‘tish zonalari. Tebranish hududidagi tillarning fonetik belgilari. Undosh fonemalar va fonetik hodisalar talqini. O‘zaro ta‘sir doirasidagi tillarning farq qiladigan ba‘zi xarakterli lug‘aviy xususiyatlari. (antonim, omonim, sinonim, ko‘p ma‘noli, eskirgan, tarixiy so‘zlar va neologizmlar, dialektal frazeologiya). So‘z turkumlari va ularga xos xususiyatlar tavsifi. Sintaksis. Ikki til o‘tish zonalarida dialektal sintaksis masalalari. Dialektal sintaksisda so‘z birikmasi va gaplardagi o‘ziga xosliklar.

17-mavzu. O ‘zbek tili shevalarini xaritalashtirish muammosi.

Atlas xaritalar asosida ma’lum sheva, lahja va tilning tarqalish ko‘lamini o‘rganish. Uning qo‘shni tillar bilan yaqinlik darajasi. Areal lingvistik tadqiqotlarda xaritalashtirishda izoglassa, izofonema, izomorfema, izoleksema kabi terminlarning roli masalasi. Hududiy jamoalarning dialektlari bilan bog‘ligining muhim muammolari.

III. Amaliy (yoki <u>seminar yoki laboratoriya</u>) mashg‘ulotlar bo‘yicha ko‘rsatma va tavsiyalar.

Amaliy mashg‘ulotlar uchun quyidagi mavzular tavsiya etiladi:

1. Kirish. Fanning maqsad va vazifalari, uning shakllanishi va o‘rganilishi.
2. Lingvogeografiyaning tadqiq qilinish usullarini tavsiflash.
3. O‘zbek tili areal lingvistikasi shakllanishini o‘rganish.
4. «Lingvogeografiya» fanining tarixiy taraqqiyotida Mahmud Koshg‘ariyning lingvistik xaritasi.
5. Sheva, lahja va til(lar) taraqqiyotida hududiy, ijtimoiy munosabatlarning so‘z sifatida singishi.
6. O’zbek xalq shevalarini xaritalashtirish masalalari.
7. Tillarning o‘zaro ta’siri va o‘tish zonalari hududining hosil bo‘lishining amaliy jihatlari.
8. Izogloss termining tavsifi va tahlili, uning xaritalashdagi ahamiyati.
9. Ikki til o‘tish zonalaridagi fonetik o‘zgarishlarni dialektal matn va xaritalarda berish.
10. Ikki til o‘tish zonalaridagi morfologik o‘zgarishlarni dialektal matn va xaritalarda berish.
11. Ikki til o‘tish zonalaridagi leksik o‘zgarishlarni dialektal matn va xaritalarda berish.
12. Ikki til o‘tish zonalaridagi sintaktik o‘zgarishlarni dialektal matn va xaritalarda berish.

13. O‘zbek tili areal lingvistikasi xaritasini yaratishda dialektal konseptlashtirishning tutgan o’rni.
14. O‘zbek tili areal lingvistikasi xaritasini yaratishda “Oila tashvishi”, “Hafta kunlari”, “Chorvachilik”, “Baxt”, “Do‘stlik” mavzularining konseptlashtirishda tutgan o‘rni.
15. Lingvogeografiya fani muammolarining tilshunoslikning boshqa sohalar bilan kesishuvi.
16. Lingvogeografiyaning etnolingvistika, sotsiolingvistika va tipologiya bilan bog‘liqligi.
17. Ikki qo‘shni lahjalar va tillar orasidagi chegara va ularning kengayish xususiyatlari.
18. Til taraqqiyotining hududiy kengayishi.
19. O‘tish maydonlarining hosil bo‘lishi va ularning mustaqil tillarga bo‘lgan ta’sir doirasi.
20. O‘zaro ta’sir doirasidagi shevalar.
21. Tebranish hududidagi tillarning fonetik belgilari.
22. Tillardagi undosh fonemalar va fonetik hodisalar talqini.

IV. Mustaqil ta’lim va mustaqil ishlar

Mustaqil ta’lim uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. Lingvogeografiya haqida umumiy ma'lumot.
2. Izoglos (dialektologik xaritada ma’lum bir tilda so‘zlashuvchi hududlar chegarasi), uning tarqalishi va tasnifi.
3. Lingvogeografiya fani muammolarining tilshunoslikning boshqa sohalar bilan kesishuvi.
4. Lingvogeografiya fanining Rossiya va Yevropada o‘rganilishi.
5. Ikki qo‘shni lahjalar va tillar orasidagi chegara va ularning kengayish xususiyatlari.
6. O‘zbek tili Lingvogeografiyasining shakllanishi.
7. Til taraqqiyotining hududiy kengayishi.
8. Lingvogeografiyaning etnolingvistika, sotsiolingvistika va tipologiya bilan bog‘liqligi.
9. O‘tish maydonlarining hosil bo‘lishi va ulaming mustaqil tillarga bo‘lgan ta’sir doirasi.
10. O‘zaro ta’sir doirasidagi shevalar.
11. Tebranish hududidagi tillarning fonetik belgilari.
12. Tillardagi undosh fonemalar va fonetik hodisalar talqini.
13. O‘zbek tili areal lingvistikasi xaritasini yaratishda “Oila tashvishi”, “Hafta kunlari” mavzularida taqdimotlar tayyorlash.
14. O‘zbek tili areal lingvistikasi xaritasini yaratishda “Chorvachilik”, “Baxt”, mavzularida taqdimotlar tayyorlash.

	15. O‘zbek tili areal lingvistikasi xaritasini yaratishda “Do‘stlik” mavzusida taqdimot tayyorlash.
3.	**V. Fan o‘qitilishining natijalari (shakllanadigan kompetensiyalar)** Fanni o‘zlashtirish natijasida talaba: • areal lingvistikaning manba, material va qonuniyatlari to’g’risida; til, lahja va shevalarning, shuningdek, o‘zbek shevalarining muhim fonetik, leksik hamda grammatik o‘ziga xosliklari, turli dialektlarga oid hududiy bo‘linishlari va tarqalish yo‘llarini farqlay olishi va ularni tushuntirib bera olish darajasida bilishi, shuningdek, areal tilshunoslikning fan sifatidagi xususiyatlari, uni boshqa lingvistikaga oid fanlardan farqlab, uning tushunchaviy-terminologik apparatini, muayyan bir sheva haqida to‘liq ma’lumot berish va shevalarni muayyan guruhlarga kiritish, til, lahja va shevalarning hududiy tarqalishi, ularga xos sifatlar, tasnifi haqida **bilimga va tasavvurga ega bo‘lishi;** • turli metodlarda, ayniqsa, lingvogeografiya hamda qiyosiy metod bilan shevalarni o‘rganish, muayyan bir sheva, lahja yoki til(lar) haqida to‘la ma’lumot berish **ko‘nikmalariga ega bo‘lishi;** • areal lingvistikaning hududiy tarqalish xususiyatlarini, sheva, lahja va tillarning tarqalish ko‘lamini tasniflash tamoyillari va usullarini bilishi, ulardan foydalana olish, areal lingvistika nazariyasi, metodologiyasi hamda metodikasi muammolarini yechishga harakat qilish uchun nazariy hamda amaliy xarakterdagi material va misollar to’plashi, ularni tahlil qila olish **malakalariga ega bo‘lishi kerak.**
4.	**VI. Ta’lim texnologiyalari va metodlari:** • ma‘ruzalar; • interfaol keys-stadilar; • tarqatma materiallar; • ko‘rgazmali qurollar; • kompyuter; • muammoli ta’lim; • qiyosiy tahlil. • turli xil nostandart testlar
5.	**VII. Kreditni olish uchun talablar:** Fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to‘liq o‘zlashtirish, tahlil natijalarini to‘g‘ri aks ettira olish, o‘rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish va joriy, oraliq nazorat shakllarida berilgan vazifa topshiriqlarni bajarish, yakuniy nazorat ishini topshirish

6. **Asosiy adabiyotlar:**

1. Решетов В.В., Шоабдураҳмонов Ш. Ўзбек диалектологияси.- Тошкент: Ўқитувчи, 1978.
2. Тўйчибоев Б., Ҳасанов Б. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2004.
3. Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. - Toshkent: Navro’z, 2016.
4. Enazarov T., Karimjonova V. va boshqalar. 0‘zbek dialektologiyasi. -Toshkent: Universitet, 2012.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Ареалные иследования в языкознании (отв. ред. Толстой Н.И.). - Л., 1983.
2. Баскаков Н. А. Задачи составления тюркских ареалных исторических диалектологических атласов // Советская тюркология. 1982. Вып. 3. С. 3-9.
3. Begaliev M. D. O‘zbek tilining Qorabuloq shevasi leksikasi. - Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2007.
4. Джураев А.Б. Теоретические основы ареалного исследования узбеко язычного массива. - Тошкент: 1991.
5. Jo‘raev B. O‘zbek adabiy tili va dialektlari. - Toshkent: Fan, 1963.
6. Murodova N. O‘zbek adabiy tili va shevalar leksikasining qiyosiy tadqiqi. - Toshkent: Fan, 2005.
7. Nafasov T. Qashqadaryo o‘zbek xalq so‘zlari. - Toshkent: Muxarrir, 2011.
8. Rajabov N. O‘zbek shevashunosligi. - Toshkent: O‘qituvchi,1996.
9. Reshetov V.V. O‘zbek dialektlarini monografik o‘rganish // O‘TA.1960. 1-soni.
10. Reshetov V.V., Shoabdurahmonov Sh. O‘zbek dialektologiyasi. - Toshkent: O‘kituvchi, 1962.
11. Решетов В.В. О диалектной основе узбекского литературного языка // Вопросы языкознания. - Москва, 1955.
12. Reshetov V.V. O‘zbek shevalarining klassifikatsiyasi // O‘TA, 1966.
13. Shoabduraxmonov Sh.Sh. O‘zbek adabiy tili va o‘zbek xalk shevalari. - Toshkent: O‘qituvchi, 1962.
14. Shermatov A. Lingvistik geografiya nima? - Toshkent: Fan, 1981.
15. Shoimova N. Qashqadaryo o‘zbek qipchoq shevalari leksikasi. - Qarshi: Nasaf, 2000.
16. O‘zbek dialektologiyasidan materiallar.1-qism. - Toshkent: Fan, 1957.
17. O‘zbek dialektologiyasidan materiallar. 2-qism. -Toshkent: Fan, 1960.
18. O‘zbek shevalari morfologiyasi. - Toshkent: Fan, 1984.
19. O‘zbek shevalari leksikasi. - Toshkent: Fan, 1966.
20. O‘zbek shevalari leksikasi. - Toshkent: Fan, 1991.
21. Комарова З. И. Методология, метод, методика и технология научных исследований в лингвистике: учебное пособие. М., 2012
22. Стернин И. А. Контрастивная лингвистика. Проблемы теории и методики исследования.М., 2007.

	.методики исследования.М., 2007. 23.Ареалные исследования в языкознании (отв. ред. Толстой Н.И.). - Л., 1983. 24.Лингвистический энциклопедический словар. - М., 2002. 25.Макаев Э.А. Проблемы индоевропейской ареалной лингвистики. - М., -Л., 1964. **Axborot manbalari (saytlar):** 1. http://www.ut.uz/eng/today/europe recognizes her discovery.mgr 2. http://www.uzbekistan.be/press-releases/14-2008.html# 6 SOCIETY 3. http://www.sfs.unituebmgen.de/~lothar/lexbuch/Seminar01/skripte/onomasio.html 4. http://www.schneid9.de/sprache/linguistik/lingl 1 .pdf 5. http://www.uni-leipzig.de/~fsger/materialien/Texte/Lexikologie.pdf
7.	Fan dasturi Samarqand davlat universiteti O‘quv-uslubiy кengashining 2020-yil 22-avgustdagi 1-son bayonnomasi bilan ma’qullangan.
8.	**Fan/modul uchun mas’ullar**: Sh.Mahmadiyev – SamDU, O‘zbek tilshunosligi kafedrasi mudiri, filologiya fanlari nomzodi, dotsent. D.Islamova – SamDU, O‘zbek tilshunosligi kafedrasi assistenti.
9.	**Taqrizchilar:** O. Yusupova – SamDU, O‘zbek tilshunosligi kafedrasi dotsenti, filologiya fanlari nomzodi (ichki) X.Xayrullayev – SamDChTI professori, filologiya fanlari doktori (tashqi)